

**ІНСТИТУТ ПРОБЛЕМ ВИХОВАННЯ  
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ**

**Бекірова Аділе Рустемівна**

**УДК 37.035-057.87 :373.31**

**ФОРМУВАННЯ ОСНОВ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ  
МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У ПОЗАУРОЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ  
ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ ШКІЛ АВТОНОМНОЇ РЕСПУБЛІКИ КРИМ**

**13.00.07 - теорія і методика виховання**

**Автореферат дисертації на здобуття вченого ступеня  
кандидата педагогічних наук**



**Київ-2010**

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Інституті проблем виховання НАПН України, м.Київ.

**Науковий керівник** доктор педагогічних наук, професор  
**Хомич Лідія Олексіївна**,  
Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН  
України,  
заступник директора з науково-експериментальної роботи

**Офіційні опоненти:** доктор педагогічних наук, професор  
**Мартиненко Світлана Миколаївна**,  
Київський університет імені Бориса Грінченка, завідувачка  
кафедри теорії початкової освіти, ідвідуального навчання і  
методик викладання дисциплін гуманітарного циклу;

кандидат педагогічних наук, доцент  
**Завалевський Юрій Іванович**,  
Інститут інноваційних технологій і змісту освіти  
Міністерства освіти і науки України, заступник директора.

Захист відбудеться «26» червня 2010 р. о 16<sup>00</sup> годині на  
засіданні спеціалізованої вченої ради Д.26.454.01 в Інституті проблем виховання  
НАПН України за адресою: 04060, м. Київ, вул. М. Берлінського, 9; 8-й поверх,  
зал засідань.

З дисертацією можна ознайомитись у науковій частині Інституту проблем  
виховання НАПН України (04060, м. Київ, вул. М. Берлінського, 9).

Автореферат розісланий «25» вересня 2010 р.

Вчений секретар  
спеціалізованої вченої ради



Л. М. Масол

## ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДОСЛІДЖЕННЯ

**Актуальність дослідження.** Реалії сучасного життя в Україні в умовах становлення громадянського суспільства поставили перед освітою важливе завдання - на основі наукових знань і вмінь сформувати в нового покоління громадянські якості, які допоможуть особистості виконувати різноманітні функції та ролі у сферах сімейно-побутових, міжнаціональних і міжособистісних відносин, знаходити способи самореалізації на різних етапах життєвого шляху.

Різноманіття національного складу учнів у загальноосвітніх школах Автономної Республіки Крим актуалізує проблему формування основ громадянської культури. Нині, коли важливою рисою суспільства стає полікультурність, набирають значущості питання полікультурної адаптації педагога й учня до інших, «нерідких» соціумів і культур шляхом подолання мовного й культурного бар'єрів, а також виховання й самовиховання певної сукупності моральних якостей, взаємного культурного розуміння й толерантності.

Етнокультурне середовище Автономної Республіки Крим доцільно розглядати як оптимальне для формування основ громадянської культури учнів. Суспільна потреба в громадянському вихованні молодших школярів регламентована нормативно-правовими документами, а саме: Загальнодержавними (Конституція України, Закон України «Про громадянство України»); гуманістичними принципами, сформульованими в Конвенції ООН про права людини; Законами України «Про освіту», «Про загальну середню освіту», «Про позашкільну освіту», а також Національною доктриною розвитку освіти України в XXI столітті, Концепцією громадянської освіти (2001 р.), Концепцією громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності (2002 р.), Національною програмою виховання дітей і учнівської молоді в Україні (2004 р.) та ін. Покладена в основу цих документів філософія освіти й виховання спрямована на розвиток особистості - повноцінного громадянина України.

В українській педагогічній науці вченими досліджується проблема громадянського виховання особистості, зокрема: філософсько-методологічні аспекти (І. Зязюн, В. Кремень, Г. Филипчук, К. Чорна та ін.); психолого-педагогічні основи громадянського виховання (І. Бех, М. Боришевський, О. Киричук та ін.); громадянські цінності сучасного українського виховання (О. Вишневський, С. Золотухіна, П. Кендзьор, Ю. Руденко, В. Струманський, О. Сухомлинська та ін.); особливості виховання громадянськості як інтегративної якості (О. Косарева, Л. Крицька, Н. Чернуха, К. Чорна та ін.); українознавчий (народознавчий) контекст виховання громадянина (П. Ігнатенко, Л. Токар, Т. Усатенко та ін.); утвердження національної ідеї в теорії та практиці виховання (Б. Ступарик, М. Чепіль, К. Чорна та ін.).

У контексті обраної проблеми досліджено наступні питання: громадянське виховання старшокласників у позаурочній діяльності (Л. Рехтета); інноваційні форми організації громадянського виховання старшокласників у позакласній роботі (П. Кендзьор); формування у старшокласників громадянської позиції засобами суспільствознавчих дисциплін (М. Шимановський); формування громадянських цінностей у загальноосвітній школі (Л. Корінна); полікультурне виховання

молодших школярів (В. Бойченко); виховання громадянськості молодших школярів у процесі вивчення предметів гуманітарного циклу (П. Волошин).

Аналіз сучасної традиційної практики свідчить, що на меті формування виховання громадянської культури акцентується увага в основній і старшій школі. Тоді як у початковій школі педагоги впроваджують окремі компоненти громадянської культури - це правове, полікультурне виховання, поняття про толерантність і етнотолерантність, прищеплення почуття відповідальності.

Однак доводиться констатувати, що поза увагою дослідників залишилась проблема формування основ громадянської культури молодших школярів. Результати проведених досліджень засвідчують, що ця проблема не була предметом спеціального дослідження, хоча, поза сумнівом, роль початкової школи в процесі соціалізації особистості й вироблення моральної поведінки надзвичайно велика. Учня молодших класів притаманні такі риси, як податливість, сприйнятливність, довірливність, схильність до наслідування. Вони є складовими формування основ громадянської культури в позаурочній діяльності, залучення до культури й історії свого народу, країни, світового співтовариства.

Актуальність дослідження зумовлена також суперечністю між об'єктивною потребою у формуванні основ громадянської культури й обмеженими у цьому контексті можливостями традиційної виховної системи. Таким чином, соціальна вага проблеми формування основ громадянської культури молодших школярів для сучасного українського суспільства, недостатня її розробленість у педагогічній науці й нагальна потреба впровадження в шкільну практику визначили тему дисертаційного дослідження **«Формування основ громадянської культури молодших школярів у позаурочній діяльності загальноосвітніх шкіл Автономної Республіки Крим»**.

**Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.** Дисертаційне дослідження здійснювалося як напрямок комплексної програми дослідження лабораторії морально-етичного виховання Інституту проблем виховання НАГШ України з теми «Виховання гуманістичних цінностей підростаючого покоління» (реєстраційний №010511000150). Тему затверджено вченою радою Полтавського державного педагогічного університету імені В.Г. Короленка (протокол №5 від 26.12.2001 р.) і узгоджено рішенням бюро Ради з координації наукових досліджень у галузі педагогіки й психології НАІШ України (протокол № 9 від 25.11.2003 р.).

**Метою дослідження** є теоретичне обґрунтування й експериментальна перевірка технології формування основ громадянської культури молодших школярів у позаурочній діяльності.

**Гіпотеза дослідження:** результативність формування основ громадянської культури молодших школярів у позаурочній діяльності досягається завдяки реалізації змодельованої виховної технології з урахуванням наступних педагогічних умов: особистісно-орієнтований підхід до виховання; врахування психологічних особливостей розвитку дітей молодшого шкільного віку; забезпечення можливостей прояву усвідомлених знань і набутих якостей у поведінці; підвищення професійної компетентності вчителів початкових класів з формування основ громадянської культури молодших школярів у позаурочній діяльності.

Відповідно до мети й гіпотези дослідження визначені наступні завдання:

1. На основі аналізу стану досліджуваної проблеми уточнити сутність поняття «формування основ громадянської культури молодших школярів» та його структурні компоненти.

2. Обґрунтувати критерії та показники, виявиш рівні сформованості основ громадянської культури молодших школярів у позаурочній діяльності в загальноосвітніх школах Автономної Республіки Крим.

3. Розробити й апробувати технологію формування основ громадянської культури молодших школярів у позаурочній діяльності.

4. Теоретично обґрунтувати й експериментально перевірити педагогічні умови формування основ громадянської культури молодших школярів у позаурочній діяльності.

**Об'єкт дослідження** - процес формування основ громадянської культури молодших школярів.

**Предмет дослідження** - технологія формування основ громадянської культури молодших школярів у позаурочній діяльності.

Теоретичну основу дослідження становлять: загальнофілософське вчення про громадянське суспільство і правову державу; теоретико-концептуальні основи громадянського виховання (Аристотель, Ж.-Ж. Руссо, Г. Сковорода, К. Ушинський, М. Грушевський, А. Макаренко, Г. Ващенко, В. Сухомлинський, І. Зязюн, В. Кремень, О. Сухомлинська та ін.); психолого-педагогічні основи вчення про закономірності процесу громадянського виховання й соціального розвитку особистості (В. Андрущенко, Р. Арцишевский, М. Боришевский, М. Бургін, О. Вишневський, С. Гончаренко, О. Киричук, Л. Крицька, В. Лісовий, Ю. Руденко, К. Чорна та ін.); психолого-педагогічна теорія особистісно орієнтованого виховання (НІ. Амонашвілі, І. Бех, А. Хуторський та ін.).

Використано комплекс **методів** науково-педагогічного дослідження, а саме:

-*теоретичні:* аналіз наукових джерел з досліджуваної проблеми, синтез, порівняльно-історичний метод, які дали змогу порівнювати й зіставляти соціально-педагогічні явища й процеси, виявляти в них подібність і відмінність; структурний метод, який передбачає розгляд основних концептуальних положень сутності й змісту основ громадянської культури особистості; метод узагальнення теоретичних даних з досліджуваної проблеми;

-*емпіричні:* анкетування, опитування, бесіди з учнями й учителями, целеспрямоване педагогічне спостереження, діагностичні методи (тести, педагогічні ситуації, аналіз продуктів творчої діяльності учнів (міні-твори, «незавершені думки»), експериментальні методи (педагогічний експеримент: констатувальний, формувальний, контрольний), які сприяли виявленню рівнів сформованості основ громадянської культури молодших школярів у позаурочній діяльності на основі порівняння даних експериментальних і контрольних класів;

-*статистичні:* математична обробка результатів дослідження, що дало можливість з найбільшою достовірністю забезпечити розподіл учнів за рівнем сформованості основ громадянської культури.

Експериментальною базою дослідження було обрано загальноосвітні школи № 4, № 7, № 37, № 41, м. Сімферополя, Чистенська й Кольчугинська загальноосвітні школи Сімферопольського району, Октябрьська загальноосвітня школа № 3 Красногвардійського району, Старокримська загальноосвітня школа № 2 Кіровського району Автономної Республіки Крим. На констатувальному етапі в експериментальному дослідженні взяло участь 930 осіб - 125 учителів початкових класів і 805 учнів міських і сільських шкіл I ступеня Автономної Республіки Крим. На формуальному етапі - 27 учителів початкових класів і 588 учнів молодших класів, із них: в експериментальних класах - 323 учня, у контрольних - 265 учнів ЗОШ № 7, № 41, № 42 м. Сімферополя, Чистенської ЗОШ Сімферопольського району, Октябрьської ЗОШ № 3 Красногвардійського району.

Наукова новизна дослідження. *Вперше* теоретично обґрунтовано технологію формування основ громадянської культури молодших школярів у позаурочній діяльності, яка містить концептуальний, цільовий, змістовий, процесуальний, оцінно-результативний компоненти й побудована з урахуванням педагогічних умов (особистісно-орієнтований підхід до виховання; врахування психологічних особливостей розвитку дітей молодшого шкільного віку; забезпечення можливостей прояву усвідомлених знань і набутих якостей у поведінці; підвищення професійної компетентності вчителів початкових класів з формування основ громадянської культури молодших школярів у позаурочній діяльності), розроблено критерії (когнітивний, емоційно-ціннісний, діяльнісно-поведінковий) та визначено ідентичні критеріям показники формування основ громадянської культури молодших школярів, виявлено рівні сформованості основ громадянської культури молодших школярів (високий, середній, низький).

*Уточнено* сутність поняття «формування основ громадянської культури молодших школярів» - «формування основ громадянської культури молодшого школяра»: це цілісний процес виховання в молодшого школяра гуманістичного ставлення до людського оточення, до держави, людства в цілому; відповідальності, яка передбачає дотримання державних і суспільних законів, правил життєдіяльності, а також розуміння соціальної взаємодії в суспільстві.

*Подальший розвиток* отримало дослідження проблеми підвищення професійної компетентності вчителів початкових класів з формування основ громадянської культури молодших школярів у позаурочній діяльності.

Практичне значення дослідження полягає в розробці й упровадженні в навчально-виховний процес технології формування основ громадянської культури молодших школярів у позаурочній діяльності, яку представлено у методичних рекомендаціях для вчителів початкових класів. Процесуальний компонент експериментальної технології складається із адекватних форм і методів (бесіда, гра, казка, оповідання, дискусія, екскурсія, заочна мандрівка, педагогічна ситуація тощо), які використовувались в організації позаурочної діяльності молодших школярів з формування основ громадянської культури і сприяли створенню атмосфери дружби, формуванню умінь жити в суспільстві людей.

Крім того, сформульовані результати дослідження, теоретичні положення, висновки, рекомендації можуть бути застосовані: для розробки навчально-

методичних посібників для вчителів початкових класів, у навчально-виховному процесі вищих і середніх педагогічних навчальних закладів, де навчаються студенти за спеціальністю «Початкова освіта», для проведення спецкурсів у системі підготовки й перепідготовки педагогічних працівників в інститутах післядипломної педагогічної освіти.

Результати дослідження впроваджено в роботу вчителів початкових класів загальноосвітніх шкіл № 4, № 7, № 14, № 37, № 41, № 42 м. Сімферополя, Чистенська й Кольчугинська загальноосвітні школи Сімферопольського району, Октябрьська загальноосвітня школа № 3 Красногвардійського району, Старокримська загальноосвітня школа № 2 Кіровського району Автономної Республіки Крим (довідка №2 від 20.02.09 р. Міністерства освіти і науки Автономної Республіки Крим).

Апробація результатів дослідження. Основні положення й результати дослідження представлені в доповідях: на *міжнародній науково-практичній конференції* - «Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми» (Київ - Вінниця, 2010 р.); на *міжнародному науково-методичному семінарі* «Формування професійної культури педагога в полікультурному освітньому процесі» (Сімферополь, 2007 р.); на *міжнародному науково-методичному семінарі* «Формування навчальної діяльності молодших школярів» (Сімферополь, 2005 р.); на *всеукраїнських науково-практичних конференціях* - «Традиції й інновації в педагогіці початкової школи» (Сімферополь, 2010 р.); «Психолого-педагогічні засади розвитку соборності особистості» (Київ, 2009 р.); «Актуальні проблеми формування творчої особистості педагога в контексті наступності дошкільної та початкової освіти» (Вінниця, 2009 р.); «Особистість ХХІ століття: проблеми виховання та шляхи їх вирішення» (Київ, 2007 р.), «Формування навчальної діяльності молодших школярів» (Сімферополь, 2007 р.), «Культурно-ціннісні витоки сучасного виховання особистості» (Київ, 2006 р.), «Вплив творчості В. О. Сухомлинського на розвиток професійної компетентності педагога» (Сімферополь, 2006 р.), «Педагогічні та соціально-психологічні аспекти виховання в контексті сучасного європейського виміру» (Полтава, 2006 р.), «Формування навчальної діяльності молодших школярів» (Сімферополь, 2006 р.), «Теоретико-практичні реалії сучасного виховання дітей та учнівської молоді» (Київ, 2005 р.), «В. О. Сухомлинський і гуманістична педагогіка» (Сімферополь, 2004 р.); на *науково-практичних конференціях* - «Психолого-педагогічні засади розвитку соборної особистості» (Київ, 2008 р.), «Психолого-педагогічні аспекти розвитку особистості: комунікативна компетентність дорослих» (Сімферополь, 2004 р.); на *семінарах* - «Лінгводидактичні основи вивчення рідної мови в класах з українською і кримськотатарською мовами навчання» (Сімферополь, 2007 р.), «Формування громадянської культури молодших школярів у навчально-виховному процесі» (Сімферополь, 2004 р.); на *круглому столі науково-теоретичного журналу «Педагогіка»* «Полікультурна освіта й національна школа» (Білогірськ, 2004 р.); на *педагогічних читаннях* - «Педагогічні ідеї І. Гагринського в умовах євроінтеграції» (Сімферополь, 2008 р.), «Методологія, теорія та практика

підвищення якості освіти в сучасних умовах» (Сімферополь, 2005 р.); на *звітних наукових конференціях* Інституту проблем виховання НАГН України, засіданнях лабораторії морально-етичного виховання та методичних об'єднаннях учителів початкових класів експериментальних груп Автономної Республіки Крим.

Публікації. Основні положення дисертації відображені в 27 наукових публікаціях, з них 12 - у фахових виданнях, затверджених ВАК України.

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, двох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, додатку, списку використаної літератури (308 джерел, із них 3 іноземними мовами). Загальний обсяг дисертації 274 сторінки, з них 185 сторінок основного тексту. Робота містить 10 таблиць на 8 сторінках і 10 додатків на 59 сторінках.

## ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

У вступі обґрунтовано вибір теми дослідження та її актуальність, доцільність і ступінь наукової розробки проблеми дослідження, визначено мету, завдання, об'єкт, предмет, гіпотезу, теоретичну основу й методи дослідження, наукову новизну та практичне значення роботи. Подано відомості про апробацію та впровадження результатів дослідження у практику.

У *першому розділі* - «Формування основ громадянської культури молодших школярів у позаурочній діяльності як педагогічна проблема» - визначено теоретичні засади формування громадянської культури молодших школярів на ґрунті аналізу досліджень, в яких розглядаються громадянські якості особистості. Проаналізовано особливості формування основ громадянської культури в загальноосвітніх школах I ступеня Автономної Республіки Крим, а також досвід формування громадянської культури молодших школярів у позаурочній діяльності.

Виховання громадянина, як одне з основних завдань держави і суспільства в цілому, було об'єктом дослідження педагогів ще з античних часів. Зокрема, проблема громадянського виховання представлена у працях Платона, Арістотеля. Видатні мислителі Т. Мор, Дж. Локк, Ж.Ж. Руссо, Т. Кампанелла, висвітлюючи питання гармонії людини і громадянина, наголошували у своїх працях на необхідності оптимального поєднання громадянськості з людяністю.

Значну увагу вихованню громадянина приділяли українські мислителі і педагоги Г. Сковорода, Т. Шевченко, П. Кулиш, К. Ушинський та ін. Вперше поняття громадянська культура розкрито О. Соловйовим, розглядає її як систему установок, що склалися історично та втілюють досвід поколінь і встановлюються через такі показники, як цілісність, структурність, фундаментальність.

Понятійно-категоріальний аналіз філософської, культурологічної, соціологічної, психолого-педагогічної літератури дозволяє констатувати, що, з одного боку, громадянина визначають як людину, яка ідентифікує себе з певною державою, має відповідний юридичний статус и користується певними правами, а з другого, - це людина з правами, свободою та обов'язками, з притаманною їй моральною і правовою культурою.

Доведено, що культура перетворюється на інтегративний фактор соціалізації особистості, стає середовищем для її розвитку, у зв'язку з чим зроблено висновок, що формування основ громадянської культури в сучасному суспільстві передбачає розвиток громадянських якостей, таких як свідомість, потреби, почуття й воля. Показником основ громадянської культури є соціальна грамотність й активність у самоосвіті, уміння вести діалог, критично оцінювати свої вчинки і вчинки інших, добиватися єдності слова й діла. Вона потребує виховання в дітях таких особистісних якостей, як цілеспрямованість і активність, людська гідність, відповідальність і організованість, чесність і свідомо дисциплінованість.

У процесі дослідження виявлено, що формування основ громадянської культури учнів відбувається в процесі громадянської освіти й виховання, а громадянська культура - це єдність знань, переконань і діяльності громадянина демократичного суспільства; це володіння певними знаннями (про права людини, державу, вибори тощо), уміннями (критично мислити, аналізувати політичну ситуацію, співпрацювати з іншими людьми), цінностями (повага до права інших, толерантність, готовність до компромісу), а також бажання брати участь у суспільно-політичному житті.

Таким чином, узагальнення наукових положень, психосоціальних особливостей розвитку молодших школярів дозволили уточнити сутність поняття *«формування основ громадянської культури молодшого школяра»*: це цілісний процес виховання в молодшого школяра гуманістичного ставлення до людського оточення, до держави, людства в цілому; відповідальності, яка передбачає дотримання державних і суспільних законів, правил життєдіяльності, а також розуміння соціальної взаємодії в суспільстві.

У процесі дослідження стану розвитку проблеми в практиці роботи загальноосвітніх шкіл I ступеня Автономної Республіки Крим нами були виявлені труднощі в роботі вчителів з формування основ громадянської культури молодших школярів, зокрема: обмаль методичної літератури та літератури для учнів у контексті виховання громадянської культури; необхідність підвищення статусу вчителя в суспільстві, а головне - відсутність систематичної виховної позаурочної діяльності, яка сприятиме підвищенню рівня громадянської культури молодших школярів.

У *другому розділі* - «Експериментально-дослідницька технологія формування основ громадянської культури молодших школярів» - визначено критерії, показники й виявлено рівні громадянської культури молодших школярів, відповідно проаналізовано стан сформованості громадянської культури учнів, охарактеризовано результати констатувального етапу експерименту; розроблено й експериментально перевірено технологію формування у них основ громадянської культури.

Відповідно до логіки й завдань дослідження дано характеристику психологічних особливостей розвитку молодших школярів, зокрема, якісних змін у їхній пізнавальній, вольовій, емоційній сферах. Враховуючи психологічну структуру формування основ громадянської культури молодших школярів, яка через потреби, інтереси, мотиви проявляється на рівні інтелекту, емоцій, поведінки,

констатуємо, що поняття «громадянська культура» є багатограним і складним і не може мати єдиного універсального критерію. Це дало підстави виділити три критерії (когнітивний, емоційно-ціннісний, діяльнісно-поведінковий).

Загальним, спільним показником сформованості основ громадянської культури молодших школярів визнано наявність характеристик кожного попереднього критерію в наступному: когнітивний критерій (система знань про громадянську культуру) є базою для емоційно-ціннісного (знання стають значущими в умовах особистісно-емоційних переживань), а діяльнісно-поведінковий критерій передбачає реалізацію когнітивного й емоційно-ціннісний критеріїв.

Показниками когнітивного компонента визначені знання молодшими школярами базових ознак державно-громадської спільноти, зокрема, знання та уявлення про інститути державності України та Автономної Республіки Крим, знання про належність до даної держави, знання про права та обов'язки, законність і правопорядок, знання про сімейно-родинні і національно-етнічні зв'язки, про національні та етнічні звичаї та традиції, а також моральні стосунки між людьми. Показники емоційно-ціннісного компонента передбачають наявність у молодшого школяра таких якостей, як національна ідентичність, гідність, міжособистісна й міжнаціональна толерантність, самопізнання; позитивне ставлення до держави, державної символіки, Конституції, державної мови, своїх прав, свобод, обов'язків; інтерес до історії, культури, економіки своєї держави. Діяльнісно-поведінковий компонент характеризується готовністю молодшого школяра реалізувати власні знання, уміння, навички основ громадянської культури в практичній діяльності

**В** організації констатувального експерименту першим етапом стала діагностика рівня сформованості основ громадянської культури молодших школярів за допомогою педагогічного діагностуючого зрізу. Її результати виявили недостатній рівень сформованості елементарних знань про громадянську культуру в молодших школярів. Більшість учнів не володіють знаннями й не вміють їх аналізувати (75,1 %), лише 1,6 % учнів змогли аргументовано обґрунтувати свої відповіді. Анкетування учнів у загальноосвітніх школах Автономної Республіки Крим дало підстави зробити висновок, що молодший школяр, достатньо добре оволодівши знаннями про громадянську культуру під час вивчення навчальних дисциплін, не застосовує їх у самостійній діяльності. Це спричинено тим, що часто отримані знання є для молодшого школяра неактуальними, він не розуміє, де слід їх застосовувати.

У результаті проведеної діагностики, педагогічного спостереження, що ґрунтувалися на характерних параметрах основ громадянської культури молодших школярів, порівнюючи реальну поведінку з визначеними нами критеріями й показниками, були виявлені рівні сформованості основ громадянської культури: високий, середній, низький.

**Високий рівень** сформованості громадянської культури передбачає усвідомлення молодшим школярем своєї належності до державно - громадянської і етнічної спільноти. У нього розвинуте почуття поваги до національних і етнічних традицій, культури. Він знає і розуміє, що в країні діють закони, з якими йому

необхідно звіряти свої вчинки, відчуває потребу в повазі й визнанні оточенням, прагне до особистих досягнень, реалізації власних інтересів, до об'єктивної оцінки самого себе, своїх якостей і поведінки, а також має позитивне емоційне ставлення до явищ і процесів, що відбуваються в його оточенні.

Молодший школяр із **середнім рівнем** сформованості іромадянської культури усвідомлює себе членом тільки етнічної спільноти. У нього не розвинуте почуття поваги до національних традицій, культури. Він знає і розуміє, що в країні діють закони, но не з якими йому необхідно звіряти свої вчинки, відчуває потребу в повазі й визнанні оточенням, прагне до особистих досягнень, реалізації власних інтересів, до об'єктивної оцінки самого себе, своїх якостей і поведінки, не має позитивне емоційне ставлення до явищ і процесів, що відбуваються в його оточенні.

Молодший школяр з **низьким рівнем** сформованості громадянської культури усвідомлює себе членом етнічної спільноти, за ініціативи дорослих бере участь у національних державних заходах. За сприяння дорослих шанобливо ставиться до національних традицій і культури свого народу. Він відчуває потребу в повазі, однак не прагне до реалізації своїх можливостей, об'єктивної оцінки самого себе, своєї поведінки; сприймає події, що відбуваються в його оточенні, як правило, не прагне до самостійних дій, не виконує своїх обов'язків, не може відстоювати власні судження й робити висновки. У нього не розвинуте почуття поваги до національних традицій, культури. Він знає і розуміє, що в країні діють закони, но не з якими йому необхідно звіряти свої вчинки, відчуває потребу в повазі й визнанні оточенням, прагне до особистих досягнень, реалізації власних інтересів, до об'єктивної оцінки самого себе, своїх якостей і поведінки, не має позитивне емоційне ставлення до явищ і процесів, що відбуваються в його оточенні.

З урахуванням цих результатів ми розробили технологію формування основ громадянської культури молодших школярів (рис. 1).

Запропонована технологія формування основ громадянської культури молодших школярів у позаурочній діяльності складається з взаємопов'язаних компонентів: концептуального (теоретична основа дослідження - концептосфера основ громадянської культури); цільового (визначення мети, завдань формування основ громадянської культури молодших школярів); змістового (концепти основ громадянської культури); процесуального (складові: види діяльності, форми, методи й прийоми виховної роботи); оцінно-результативного (рівні сформованості основ громадянської культури молодших школярів, засоби діагностування).

Основна мета технології - формування основ громадянської культури молодших школярів на основі особистісно орієнтованого підходу до виховання. Завдання технології - допомогти молодшим школярам засвоїти соціально-культурний досвід життєдіяльності, розвивати у нього ті якості, які дозволять йому усвідомлювати себе психологічно, соціально і морально дієздатним громадянином, усвідомити себе як особистість.

В основу спроектованої технології були покладено принципи: комунікативно-діяльнісний (включали молодших школярів у різні види діяльності), особистісно-ціннісний (сприймати молодшого школяра як найвищу цінність, орієнтувалися на його індивідуальну неповторність).

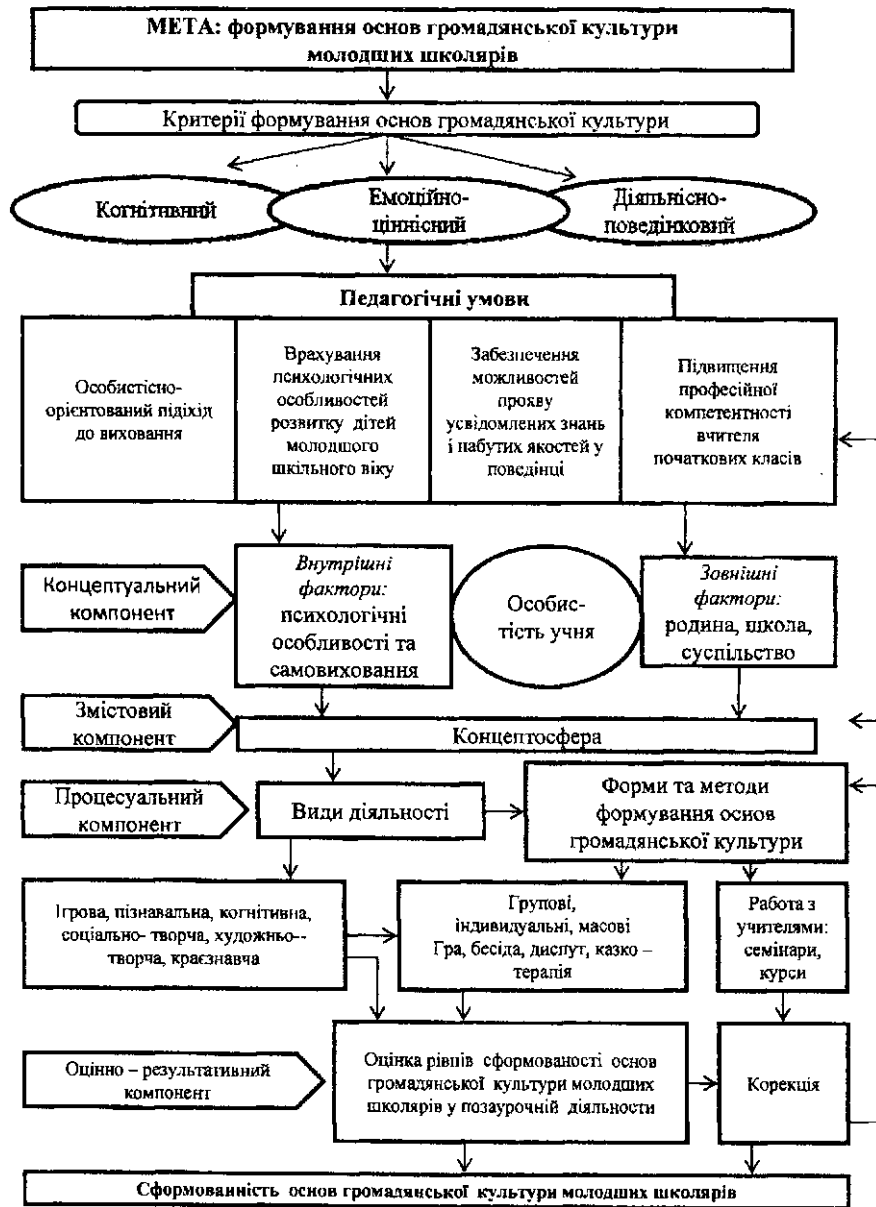


Рис. 1. Технологія формування громадянської культури молодших школярів у позаурочній діяльності.

Змістовий компонент технології представлений концептосферою основ громадянської культури у якій визначено дев'ять концептів: «Держава Україна: символіка»; «АРК - Українська держава»; «Поведінка у суспільстві: шкільне і позашкільне життя»; «Громадянська активність (ідентифікація національна, етнічна)»; «Права, свободи і обов'язки»; «Толерантність, відповідальність»; «Українознавство»; «Цілісність держави, полікультурність, патріотизм»; «Громадянськість - духовно-моральна цінність».

Кожний концепт наскрізно проходить з першого по четвертий клас, його зміст з року в рік поглиблюється і сприяє розвитку особистості з урахуванням її здібностей, потреб, інтересів. Відповідно молодші школярі включаються у діяльність, в якій виявляють свою громадянську активність, відповідальність, довіру, полікультурність, толерантність, тим самим відбувається формування у них основ громадянської культури. Отже, змістовий компонент технології формування основ громадянської культури молодших школярів сприяє духовно-моральному, правовому, політичному, економічному, екологічному і естетичному вихованню молодших школярів у позаурочній діяльності.

Процесуальний компонент експериментальної технології включає адекватні форми і методи формування основ громадянської культури, що використовуються в організації позаурочної діяльності молодших школярів і спрямовані на формування умінь життєдіяльності у суспільстві, доброзичливого ставлення до оточуючих.

Нами визначено, що результативність формування основ громадянської культури молодших школярів у позаурочній діяльності залежить від добору доцільних і відповідних змісту форм, методів, прийомів: проблемно-дослідницьких, ігрових, діалогових, кооперативних, групових, які стимулюють активну діяльність молодшого школяра в осмисленні власної поведінки, міжособистісного й міжетнічного спілкування, сприяють розумінню цінності сім'ї як частини суспільства, виховують повагу до старших, гуманні, добрі почуття до своїх батьків, родичів.

Науково обґрунтована технологія формування основ громадянської культури молодших школярів у позаурочній діяльності передбачає створення необхідних педагогічних умов, зокрема, зовнішніх - підвищення професійної компетентності вчителів початкових класів з формування основ громадянської культури молодших школярів, організація вчителем специфічної діяльності учня з метою формування й засвоєння основ громадянської культури в процесі застосування особистісно орієнтованого підходу до виховання; та внутрішніх - врахування психологічних особливостей розвитку дітей молодшого шкільного віку; забезпечення можливостей прояву усвідомлених знань і набутих якостей у поведінці молодших школярів. Зауважимо, що підґрунтям експериментальної технології формування основ громадянської культури молодших школярів є діяльність дітей у навчально-виховному процесі. Провідним компонентом технології є педагогічний супровід діяльності дітей, який базується на суб'єкт-суб'єктній взаємодії в системі «педагог-дитина» і передбачає особистісно орієнтований підхід до вихованців.

Формувальний експеримент упродовж усього періоду навчання молодших школярів. У реалізації змістового компоненту особлива увага приділялась зокрема, у першому класі - виявленню уваги до своєї держави, краю, до символіки; виявленню поваги до батьків, однолітків, розвитку почуття співпереживання; пробудженню інтересу до національної культури і культури інших народів. У другому класі - становленню українських державних символів і символів свого краю; формуванню поведінки особистості, яка базується на нормах моралі і закону; вияву громадянських почуттів відносно національних традицій, звичаїв тощо. У третьому класі - вихованню почуття відповідальності за свою державу, край; формуванню національної й етнічної ідентичності; вихованню толерантного відношення до інших етнічних культур. У четвертому класі - виявленню інтересу до устрою державної влади, до державних цінностей; розумінню своїх прав і обов'язків тощо.

Формувальний експеримент у другому класі базувався на сформованих молодших школярів знаннях і вміннях у першому класі. Різноманітна позаурочна діяльність учнів другого класу спрямована на формування таких якостей особистості: доброзичливе ставлення до оточуючих, акуратність і скромність, почуття патріотизму і любові до Батьківщини, дотримання моральних норм у життєвих ситуаціях, культура спілкування.

На третьому році навчання, поряд з уже сформованими елементами змісту основ громадянської культури, молодші школярі усвідомлюють, що вона забезпечує розуміння школярами цілей, стратегічних і тактичних засад побудови правової держави із забезпечення інтересів більшості народів, які її населяють.

У четвертому класі здійснювалось узагальнення отриманих у початковій школі знань у процесі формування основ громадянської культури молодших школярів у позаурочній діяльності. Найактуальнішим педагогічним завданням було вироблення у молодших школярів активної життєвої позиції, свідомого ставлення до суспільної моралі.

За такою технологією відбувалося виховання в експериментальних групах (ЕГ), а в контрольних групах (КГ) процес виховання здійснювався за традиційним підходом.

У ході експериментального дослідження ми констатуємо, що відбулися зміни в ЕК і КК за трьома обґрунтованими критеріями. Комплексний аналіз даних за визначеними показниками дозволив виявити динаміку рівнів сформованості основ громадянської культури молодших школярів у позаурочній діяльності після проведення формувального експерименту й порівняти їх з даними, одержаними на початку експерименту. Його результати наведені в таблиці 1.

Результати засвідчують, що в експериментальній групі високий рівень сформованості основ громадянської культури молодших школярів значно виріс у порівнянні з першим етапом, а саме - високий на 39,9 %, середній - на 11%, а низький зменшився на 50,9 %. Водночас у контрольній групі високі та середні рівні підвищилися відповідно на 20,5 % і 23,1 %, а низький зменшився на 43,6 %. Відбулися певні зміни у сформованості основ громадянської культури молодших школярів контрольних груп що зумовлено високим рівнем професійної діяльності вчителів початкових класів.

### Динаміка рівнів сформованості основ громадянської культури в результаті проведення формувального експерименту

Рівні	ЕГ				КГ			
	Після першого класу ФЕ		Після четвертого класу ФЕ		Після першого класу ФЕ		Після четвертого класу ФЕ	
	Осіб	У %	Осіб	У %	Осіб	У %	Осіб	У %
Високий	57	17,5	185	57,4			54	20,5
Середній	86	26,5	121	37,5	64	24,1	125	47,2
Низький	180	56,0	17	5,1	201	75,9	86	32,3

Результати контрольного експерименту показали, що необхідно впроваджувати розроблену експериментальну технологію формування основ громадянської культури молодших школярів у позаурочній діяльності в практику роботи початкової школи, створювати відповідні педагогічні умови, що сприятиме формуванню свідомого ставлення учнів до впливів соціального середовища, потреби в пізнанні, бажанню утвердитися як особистість.

У результаті проведення формувального експерименту для вчителів початкових класів розроблені методичні плани-конспекти з формування громадянської культури молодших школярів, які було запропоновано й запроваджено в школах Автономної Республіки Крим.

Результати формувального експерименту підтвердили гіпотезу дослідження. Таким чином, мета нашого наукового пошуку досягнута, сформульовані завдання виконані.

### ВИСНОВКИ

1. На основі аналізу філософської, культурологічної, психологічної, педагогічної літератури встановлено, що формування основ громадянської культури молодших школярів є актуальною проблемою освітньої системи в нових соціально-політичних реаліях української державності. У процесі дослідження засвідчено, що громадянська культура має давню міждисциплінарну традицію, засновану на таких підходах: філософському (держава, громадянин, громадянин-людина, громадянин-особистість, громадянськість); соціологічному (громадянське суспільство, індивід, громадянська освіта, відповідно до норм Євросоюзу); культурологічному (культура, полікультурність); психологічному (громадянські цінності); педагогічному (громадянська освіта, громадянське виховання, особистісна орієнтованість); регіональному (мультикультурність, поліетнічність, толерантність).

У результаті вивчення наукових джерел з теми дослідження уточнено сутність і структуру поняття «формування основ громадянської культури молодших школярів» - це цілісний процес виховання в молодшого школяра гуманістичного ставлення до людського оточення, до держави, людства в цілому;

відповідальності, яка передбачає дотримання державних і суспільних законів, правил життєдіяльності, а також розуміння соціальної взаємодії в суспільстві. Структура формування основ громадянської культури молодших школярів містить три основні компоненти: когнітивний, емоційно-ціннісний, діяльнісно-поведінковий.

2. Вивчення досвіду з формування основ громадянської культури в навчально-виховному процесі в загальноосвітніх школах I-III ступенів Автономної Республіки Крим і теоретичний аналіз змісту основ громадянської культури, а також аналіз результатів констатувального експерименту дав можливість визначити й охарактеризувати відповідні основним компонентам критерії сформованості основ громадянської культури в молодших школярів: когнітивний, емоційно-ціннісний, діяльнісно-поведінковий.

Когнітивний критерій передбачає знання молодшими школярами основ базових ознак державно-громадської спільноти, зокрема, знання та уявлення про інститути державності України та Автономної Республіки Крим, знання про належність до даної держави, знання про права та обов'язки, законність і правопорядок, знання про сімейно-родинні і національно-етнічні зв'язки, про національні та етнічні звичаї та традиції, а також моральні стосунки між людьми. Емоційно-ціннісний критерій передбачає наявність таких якостей як: національна ідентичність, гідність, міжособистісна й міжнаціональна толерантність, самопізнання; позитивне ставлення до держави, державної символіки, Конституції, державної мови, своїх прав, свобод, обов'язків; інтерес до історії, культури, економіки своєї держави. Діяльнісно-поведінковий компонент характеризується готовністю молодшого школяра реалізувати власні знання, уміння, навички основ громадянської культури в практичній діяльності. Діяльнісно-поведінковий критерій передбачає формування готовності молодшого школяра реалізувати власні знання, уміння, навички з основ громадянської культури в практичній діяльності, визначає наявність і осмислення засвоєних молодшими школярами основ знань про національну гідність, права та обов'язки, відповідальність і толерантність.

На основі критеріальних показників визначено рівні сформованості основ громадянської культури молодших школярів: Результати засвідчують, що в експериментальній групі високий рівень сформованості основ громадянської культури молодших школярів значно вище у порівнянні з першим етапом, а саме - високий на 39,9 %, середній - на 11 %, а низький зменшився на 50,9 %. Водночас у контрольній групі високі та середні рівні підвищилися відповідно на 20,5 % і 23,1 %, а низький зменшився на 43,6 %. Відбулися певні зміни у сформованості основ громадянської культури молодших школярів контрольних груп що зумовлено високим рівнем професійної діяльності вчителів початкових класів.

3. Теоретично обґрунтована, розроблена й експериментально перевірена технологія формування основ громадянської культури молодших школярів у позаурочній діяльності. Технологія формування основ громадянської культури молодших школярів у позаурочній діяльності містить наступні взаємопов'язані компоненти: концептуальний (теоретична основа дослідження), цільовий (мета і завдання технології), змістовний (концептосфера з дев'ятьма концептами в кожному класі: цикл (по дев'ять занять з учнями 1-4-х класів), процесуальний

(види діяльності, форми, методи й прийоми виховної роботи) та оцінно-результативний (засоби діагностування, рівні сформованості основ громадянської культури молодших школярів). Достовірність і результативність розробленої технології формування основ громадянської культури молодших школярів у позаурочній діяльності підтверджується позитивними результатами педагогічного експерименту. Проведений аналіз статистичних даних свідчить про підвищення рівня сформованості основ громадянської культури в середньому на 50,9 % у експериментальних класах і на 43,6 % - у контрольних.

4. Виявлено ефективні педагогічні умови формування основ громадянської культури молодших школярів: особистісно-орієнтований підхід до виховання; врахування психологічних особливостей розвитку дітей молодшого шкільного віку; забезпечення можливостей прояву усвідомлених знань і набутих якостей у поведінці; підвищення професійної компетентності вчителів початкових класів з формування основ громадянської культури молодших школярів у позаурочній діяльності.

5. Розроблено й упроваджено методичні рекомендації з формування основ громадянської культури молодших школярів у позаурочній діяльності для учителів початкових класів, вихователів груп продовженого дня, організаторів виховної роботи. Вони допоможуть сучасному вчителю творчо розвивати й реалізувати професійні ідеї, враховуючи розроблені педагогічні умови формування основ громадянської культури молодших школярів у позаурочній діяльності.

Проведене дослідження не вирішує всього комплексу проблем з формування основ громадянської культури молодших школярів у позаурочній діяльності. Подальшого вивчення потребують питання взаємодії початкової школи та сім'ї з формування основ громадянської культури молодших школярів; визначення результативності різних форм, методів і способів формування основ громадянської культури молодших школярів у навчально-виховному процесі, використання виховної технології в навчально-виховному процесі у вищих і середніх педагогічних навчальних закладах, де навчаються студенти за спеціальністю «Початкова освіта», здійснення підготовки вчителів початкових класів, організаторів виховної роботи в школах I ступеня, проведення спецкурсів у системі спеціальної підготовки й перепідготовки педагогічних працівників шкіл I ступеня при Кримському республіканському інституті післядипломної педагогічної освіти.

## СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

### *Статті у фахових виданнях*

1. Бекірова А. Р. Теоретические основы формирования гражданственности и гражданской культуры школьников / А. Р. Бекірова // Імідж сучасного педагога. - Полтава. 2004. - № 7 (46). - С. 63-65.
2. Бекірова А. Р. Духовність - засіб формування громадянської культури / А.Р. Бекірова // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. - Житомир, 2005. - Вил. 20. - С. 75-78.
3. Бекірова А.Р. Збереження здоров'я - показник сформованості громадянської культури молодших школярів. Психолого-педагогічні проблеми

сільської школі : зб. наук, праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини / А. Р. Бекірова ; [ред. кол. : Н. С. Побірченко (гол. ред.) та ін.]. - К. : Міленіум, 2006. - Вип. 15. - С. 49-54.

4. Бекірова А. Р. Реализация идей Сухомлинского о гражданском воспитании в современных реалиях украинского общества / А. Р. Бекірова // Ученые записки Крымского республиканского института последипломного педагогического образования. - 2006. - № 5. - С. 58-62.

5. Бекірова А. Р. Казка як засіб формування громадянської культури молодших школярів / А. Р. Бекірова // 36. наук, праць ПДПУ імені В. Г. Короленка. Сер. «Педагогічні науки». - Полтава : ПДПУ, 2006. - Вип. 3. - С. 137-142.

6. Бекірова А. Р. Виховання гуманних якостей в учнів 1-х класів як умова формування їхньої громадянської культури / А. Р. Бекірова // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук, праць. - Кам'янець-Подільський, 2007. - Вип. 10, т. 1. - С. 155-162.

7. Бекірова А. Р. Роль толерантності в формуванні основ гражданської культури младших школьников / А. Р. Бекірова // Сучасна молодь : крок у майбутнє : матеріали II міжнар. наук.-практ. конф. для студентів та аспірантів / СумДПУ ім. А. С. Макаренка. - Суми. 2008. - С. 77-81.

8. Бекірова А. Р. Толерантность как составляющая педагогической системы Исмаила Гаспринского / А. Р. Бекірова // Ученые записки : науч. журнал. - 2008. - № 9. - С. 64-65.

9. Бекірова А. Р. Формирование основ гражданской культуры во внеурочной деятельности / А. Р. Бекірова // Наукові записки / Вінницький державний педагогічний університет імені М. Коцюбинського. - Вінниця, 2009. — Випуск № 28. - С. 16-19. - (Серія «Педагогіка і психологія»).

10. Бекірова А. Р. Формирование поликультурно ориентированного педагога начальной школы / А. Р. Бекірова // Імідж сучасного педагога. - Полтава, 2009. - №5 (91).-С. 11-13.

11. Бекірова А. Р. Формування основ громадянської культури молодших школярів у позаурочній діяльності / А. Р. Бекірова // Матеріали всеукр. наук.-практ. конф. «Актуальні проблеми формування творчої особистості педагога в контексті наступності дошкільної та початкової освіти» : наук, записки / Вінницький державний педагогічний університет імені М. Коцюбинського. - Вінниця, 2009. - Вип. № 28. - С. 16. - (Серія «Педагогіка і психологія»).

12. Бекірова А. Р. Опыт формирования основ гражданской культуры в общеобразовательных школах Автономной Республики Крым / А. Р. Бекірова // Матеріали X міжнар. наук.-практ. конф. «Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців : методологія, теорія, досвід, проблеми». - Київ - Вінниця, 2010.

#### *Інші публікації*

13. Бекірова А. Р. Формирование гражданской культуры младших школьников : учебно-методическое пособие для учителей начальных классов / сост. А. Р. Бекірова. - Симферополь : РВУЗ «Крымский инженерно-педагогический университет», 2006. - 90 с.

14. Бекірова А. Р. Формирование национальной культуры поликультурно ориентированного педагога начальной школы / А. Р. Бекірова // Ученые записки : науч. журнал. - 2007. - № 7. - С. 84-89.

15. Бекірова А. Р. Возможности сказок в формировании гражданской культуры младших школьников / А. Р. Бекірова // Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. «Розвиток освіти в поліетнічних регіонах». - Ялта : РВНЗ «Кримський гуманітарний університет». 2005. - С. 65-73.

16. Бекірова А. Р. Роль учителя начальных классов в формировании межличностных отношений / А. Р. Бекірова / Матеріали респуб. наук.-практ. конф. «Проблемы возрождения и развития школ с обучением на государственных языках Крыма». - Симферополь : КГИПИ, 1995. - С. 45-46.

17. Бекірова А. Р. Интеграция учебных занятий в начальной школе на краеведческой основе / А. Р. Бекірова // Управление процессом формирования национального самосознания в школах и классах с крымскотатарским языком обучения : метод. рек. [под ред. В. С. Сапрыкина]. - Симферополь. 1997. - С. 49-51.

18. Бекірова А. Р. Усиление экологической направленности природоведческих дисциплин в школах 1 ступени / А. Р. Бекірова // Педагогіка добра в контексте етнокультурного соціума / Матеріали міжнарод. наук.-практ. конф., посвященной 150-летию со дня рождения И. Гаспринского. - Симферополь : КГИПИ. 2001. - С. 46-50.

19. Бекірова А. Р. Духовность - ключ к формированию гражданской культуры / А. Р. Бекірова // Матеріали «круглого стола» науково-теоретического журналу «Педагогіка». - Симферополь, 2004. - С. 77-82.

20. Бекірова А. Р. Коммуникативная компетентность педагога как проявление его гражданской позиции / А. Р. Бекірова // Психолого-педагогические аспекты развития личности в детские годы : коммуникативная компетентность взрослых : сб. материалов науч.-практ. конф. - Симферополь : КГИПУ, 2005. - С. 50-56.

21. Бекірова А. Р. Главные аспекты проблемы воспитания гражданина в курсе «Я и Украина» / А. Р. Бекірова // Психолого-педагогические аспекты развития личности в детские годы : сб. статей / РВУЗ «Крымский инженерно-педагогический университет». - Симферополь : Таврия, 2006. - С. 98-105.

22. Бекірова А. Р. Особливості формування громадянської культури на сучасному етапі / А. Р. Бекірова // Матеріали всеукр. наук.-практ. конф. «Педагогічні та соціально-психологічні аспекти виховання у контексті сучасного європейського виміру» / ПДПУ імені В. Г. Короленка. - Полтава, 2006. - С. 46-47.

23. Бекірова А. Р. Формирование экологического сознания младшего школьника - одно из приоритетных направлений гражданской культуры / А. Р. Бекірова // Психолого-педагогические аспекты развития личности ребенка : -сб. статей. - Симферополь : МСП «НАТА», 2007. - С. 185-191.

24. Бекірова А. Р. Формирование основ гражданской культуры младших школьников во внеучебной деятельности / А. Р. Бекірова // Психолого-педагогические аспекты развития личности ребенка : сб. статей. - Симферополь : МСП «НАТА», 2007. - С. 89-93.

25. Бекирова А. Р. Толерантность как одно из направлений формирования основ гражданской культуры младших школьников / А. Р. Бекирова // Психолого-педагогічні засади розвитку особистості в умовах соборної України : зб. матеріалів наук.-практ. конф. - К.: ІПООД, 2008. - С. 24-26.

26. Бекирова А. Р. Педагогические условия формирования основ гражданской культуры младших школьников / А. Р. Бекирова // Теоретико-методологічні засади моделювання навчання у педагогічних закладах освіти : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. [ред. В. І. Панченко]. - К.: ПВТТІ «БАТІК», 2009. - С. 108-109.

27. Бекирова А. Р. Инновационные технологии в формировании основ гражданской культуры младших школьников / А. Р. Бекирова // Материали всеукр. науч.-практ. конф. «Традиции и инновации в педагогике начальной школы». - Симферополь : АВЕНЮ - АПР, 2010. - С. 104-109.

#### АНОТАЦІЯ

**Бекирова А. Р. Формування основ громадянської культури молодших школярів у позаурочній діяльності загальноосвітніх шкіл Автономної республіки Крим.** - Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.07 - теорія і методика виховання. - Інститут проблем виховання НАПН України, Київ, 2010.

Дисертаційне дослідження присвячене проблемі формування основ громадянської культури молодших школярів у позаурочній діяльності. На основі аналізу науково-педагогічної літератури уточнено сутність поняття «формування основ громадянської культури молодших школярів». Проаналізовано особливості формування основ громадянської культури в загальноосвітніх школах першого ступеня Автономної Республіки Крим. Визначено критерії та показники сформованості основ громадянської культури молодших школярів: когнітивний, емоційно-ціннісний, діяльнісно-поведінковий. Встановлено низький, середній, високий рівні сформованості основ громадянської культури молодших школярів. Розроблено технологію формування основ громадянської культури молодших школярів у позаурочний час. Визначено, теоретично обґрунтовано та експериментально перевірено дієвість педагогічних умов та ефективність форм і методів формування основ громадянської культури молодших школярів у позаурочний час.

**Ключові слова:** громадянська культура, молодші школярі, позаурочна діяльність, педагогічні умови, технологія.

#### АННОТАЦИЯ

**Бекирова А. Р. Формирование основ гражданской культуры младших школьников во внеурочной деятельности общеобразовательных школ Автономной Республики Крым.** - Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13. 00.07 - теория и методика воспитания. - Институт проблем воспитания НАПН Украины, Киев, 2010.

Диссертационное исследование посвящено актуальной проблеме формирования основ гражданской культуры у младших школьников во внеурочной деятельности. На основе анализа философской, культурологической, психологической, педагогической научной литературы определены сущность и структура гражданской культуры личности. В работе уточнено понятие «формирование основ гражданской культуры младших школьников» - как целостный процесс воспитания у младшего школьника гуманистического отношения к окружающим его людям, государству, человечеству в целом; ответственности, которая предполагает выполнение государственных и общественных законов, правил жизнедеятельности, а также понимания социального взаимодействия в обществе.

В процессе экспериментального исследования проанализированы особенности формирования основ гражданской культуры в общеобразовательных школах I ступени Автономной Республики Крым, выявлены трудности в работе учителей по формированию основ гражданской культуры младших школьников, в частности: недостаток методической литературы, необходимость повышения профессиональной компетенции учителей начальных классов по формированию основ гражданской культуры младших школьников во внеурочной деятельности.

На основании изучения и обобщения научной литературы, передового опыта и психологических особенностей младших школьников были определены следующие критерии: когнитивный, эмоционально-ценностный, деятельностно-поведенческий. Для определения уровня сформированности основ гражданской культуры младших школьников во внеурочной деятельности учтены все характеристики названных критериев и определены уровни сформированности основ гражданской культуры младших школьников: высокий, средний, низкий.

Теоретически обосновав формирование основ гражданской культуры младших школьников, и определив педагогические условия методом анализа состояние сформированности основ гражданской культуры в учебно-воспитательном процессе начальной школы Автономной Республики Крым, мы смоделировали экспериментальную технологию формирования основ гражданской культуры младших школьников во внеурочной деятельности™.

Технология представляет собой целостный образовательный процесс со взаимосвязанными компонентами: концептуальный (теоретическая основа исследования - концептосфера основ гражданской культуры); целевой (определение цели, задач формирования основ гражданской культуры младших школьников); содержательный (концепты основ гражданской культуры); процессуальный (составные: виды деятельности, формы, методы и приемы воспитательной работы); оценочно-результативный (уровни сформированности основ гражданской культуры младших школьников, средства диагностирования).

Посредством экспериментальной технологии формирования основ гражданской культуры младших школьников во внеурочной деятельности, которая предполагала преемственность в цели, содержании, формах и методах начиная с I класса по 4 класс, были разработаны методические рекомендации для учителей начальной школы Автономной Республики Крым. Результативность разработанной

технологии формирования основ гражданской культуры во внеурочной деятельности подтверждается позитивными результатами эксперимента.

Ключевые слова: гражданская культура, младшие школьники, внеурочная деятельность, педагогические условия, технология.

#### ANNOTATION

**Bekirova A. R. The formation of civic culture foundations of junior pupils during extracurricular activities in secondary schools in the Autonomous republic of Crimea.** - Manuscript.

A dissertation on issuing a scientific degree of Candidate of pedagogical sciences in specialty 13.00.07 - theory and methods of education. - Institute of education problems of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Kyiv, 2010.

Dissertation is devoted to the problem of forming of civic culture foundations of the junior pupils during their spare activity. Based on the analysis of scientific and educational literature it was defined the content and structure of the civic culture identity and the notion of forming of civic culture foundations of junior pupils\*. The features of formation of the foundations of civic culture in the schools of the first stage in the Autonomous Republic of Crimea have been analysed. Criteria and indicators of formed civic culture foundations of the junior pupils have been determined as informative-cognitive, axiological (emotionally sensitive relationship), activity-based. There was found out the low, medium, high levels of civic culture foundations formation. A model of the formation of civic culture basis of the junior pupils during their spare time has been developed. It was defined and theoretically grounded, experimentally verified the teaching effectiveness and efficiency of forms and methods of forming the civic culture foundations of the junior pupils during their spare time.

**Key words** civic culture, the younger students, after-hour activities, pedagogical conditions, technology.

Підписано до друку 23.06.2010 р. Формат 60x90/16.

Ум. друк. арк. 0,9. Обл.-вид. арк. 0,9.

Тираж 100. Зам. 29.

«Видавництво "Науковий світ"»®  
Свідоцтво ДК № 249 від 16.11.2000 р.  
м. Київ, вул. Боженка, 17, оф. 414.  
200-87-13,200-87-15,050-525-88-77